

Egy szöveggondozó a Corvina könyvtárban: Antonio Bonfini¹

Zsupán Edina

A Corvina könyvtár történetének rekonstrukciójában alapvetőnek bizonyult a közelmúltnak az a felismerése, hogy a díszkönyvtár létrehozása érdekében kezdeményezett munkálatok koncentrált, tudatos és összehangolt módon zajlottak az 1480-as évek végén mind Itáliában, mind pedig Budán. Hasonló fontossággal bír, hogy az elmúlt évek kutatásainak köszönhetően jóval gazdagabban és árnyaltabban tudjuk leírni a budai könyvkészítő műhely sokrétű tevékenységét. A műhely legfőbb feladatai közé tartozott a több forrásból beszerzett állományrészek „rendbetétele” és formai egységesítése: hiányzó díszítéseket pótltak, szakadt pergamenlapokat restauráltak, egészítettek ki, egyenlőségekkel és Mátyás-címerrel látták el a kéziratokat. A budai mesterek mindemellett teljes kódexeket is készítettek. Olyan darabok keletkezését sikerült Budára lokalizálnunk, amelyek esetében korábban fel sem merült az esetleges magyarországi eredet a feltételezett itáliaival szemben.² A kutatás azonban ezzel együtt is csupán a kódexek küllemi megmunkálására, díszítésére, kötésére koncentrált, s a műhelymunka kiterjedt vizsgálata során nem fogalmazódott meg az a kérdés, hogy mi történt Budán a szövegekkel. Voltak-e törekvések a könyvtár kialakítása során a tartalom, a szövegek „rendbetételére” is? Fontos hangsúlyozni, hogy „rendbetétel” alatt kontextusunkban nem hiányzó kódexlevelek és a rajtuk lévő tartalom fizikai pótlását értjük,³ hanem meglévő szövegek textológiai, filológiai vizsgálatát.

Szövegekkel való munkáról Mátyás könyvtára számára a források szintjén csupán Firenzéből van tudomásunk. Naldo Naldi tudósít 1488 körül a *Fenséges*

¹ A szerző a HUN-REN – OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport tagja.

² ZSUPÁN 2019, 2020a, 2020b.

³ Egy frissen rendelt firenzei kódexből hiányzó ívfüzet budai pótlásához lásd: ZSUPÁN 2019, 134–135.

könyvtár dicsérete (De laudibus Augustae Bibliothecae) című művének előszavában arról, hogy a magyar király parancsára másolt kötetek emendálásával, azaz javításával foglalatoskodik.⁴ Az emendáció ekkoriban egy általánosabb fogalom a szövegekkel folytatott filológiai, textológiai munka megnevezésére, melynek célja az volt, hogy olvasható, értelmes szöveget hozzanak létre a sokszor romlott alapszövegből. Ezt a műveletet lehetőleg párhuzamos emendált szövegek segítségével végezték. Emendálásra került sor akkor is, amikor a másolat elkészülte után egy, a másolótól többnyire független személy átnézte a szöveget, kijavította a scriptor ejtette hibákat, esetleg valódi szövegkritikai beavatkozásokat végzett. Naldi esetében erről lehetett szó, hiszen tudjuk, hogy ezekben az években zajlott Mátyás nagy firenzei kódexrendelésének kivitelezése, amelyben a humanista aktívan részt vett. Emendálásra azonban nem csupán a kéziratok születésekor, hanem bármikor később is sor kerülhetett. A budai scriptorium esetében még nem merült fel ilyesfajta tevékenység lehetősége.⁵ Pedig indokolt ezt feltételeznünk részben éppen a könyvtár-kialakítás mindenre kiterjedő, átfogó jellege miatt, részben pedig a magyarországi tradíció okán, hiszen a megelőző tudós generáció – elsősorban Zrednai (Vitéz) Jánosra és körére gondolunk – átvette, és a legnagyobb természetességgel üzte a szövegjavítás humanista gyakorlatát. Jelen dolgozattal a fenti, korábban el nem hangzott kérdésre adható válaszok sorát szeretnénk megnyitni.

Bécs, ÖNB, Cod. 224⁶

Az Österreichische Nationalbibliothek Catullus–Tibullus–Propertius–corvinája Firenzében keletkezett 1469 előtt.⁷ A kódex margóin több bejegyző kéz is megfigyelhető, ám egy bizonyos kéz szisztematikusan újra és újra megjelenik. Az ő beavatkozásai mindenekelőtt emendációk: a kódex szövegét javította. Említést érdemel, hogy a kódexben található mindhárom szöveg a firenzei hagyomány fontos, számontartott, értékes képviselője. A Tibullus-rész ráadásul

⁴ Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, Cod. Lat. 107, f. 4r: „...qua in emendandis voluminibus tuo iussu exscriptis occupamur.”

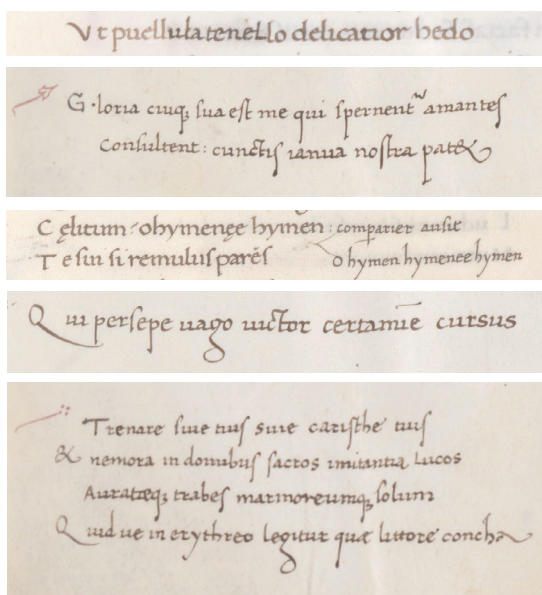
⁵ Taddeo Ugoletto közismerten a könyvtár kialakításának felelőse volt Budán, ám tőle is csupán olyan saját kezű beavatkozásokat ismerünk, amelyeket saját könyvében, a nyomtatott Crastonus-szótárban eszközölt. BOLONYAI 2011.

⁶ A tanulmányban tárgyalt corvinák digitális változatát lásd a Corvina-honlapon (corvina.hu).

⁷ Friss, részletes leírása a *Die Wiener Corvinen* elektronikus kiadásban: <https://digi-doc.onb.ac.at/fedora/objects/o:crv.cod-224/methods/sdef:TEI/get> (Megtekintés: 2026. március 4.), valamint a *Supplementum Corvinianum*-sorozat bécsi katalóguskötetében (előkészületben).

egyetlenként őrzött meg egy olyan sort – ez a 3.4.65 –, amelyet csakis az azóta elveszett Fragmentum Cuiacianum tartott fenn.⁸

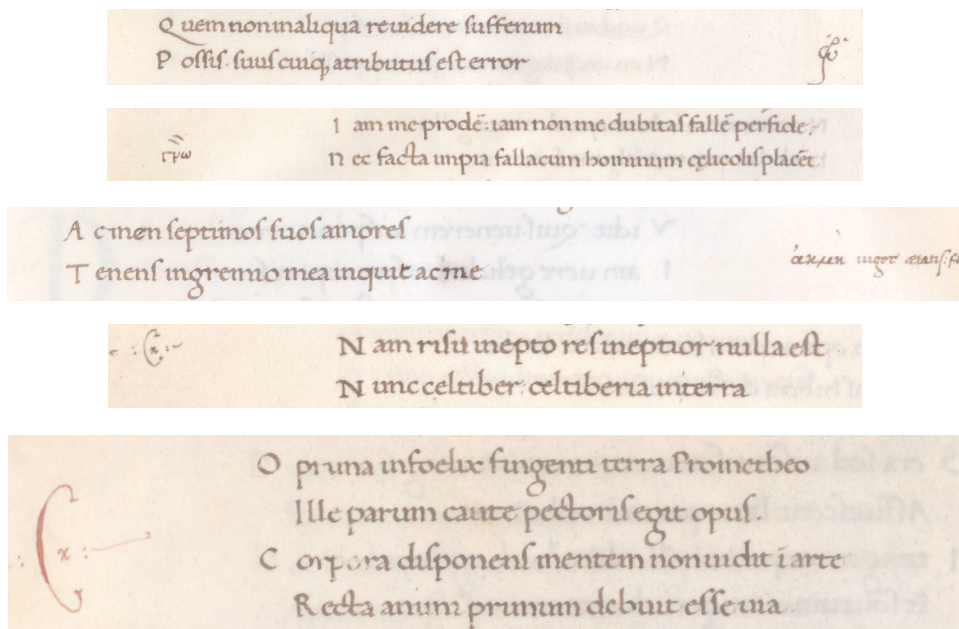
Interlineáris és marginális emendációkat láthatunk, de emendátorunkra jellemző, hogy a szavakban magukban is javít, kivakarva a korábban ott szereplő szövegrészt. (1. tábló)

1. tábló: Bécs, ÖNB, Cod. 224 (részletek)

Első pillantásra felmerülhetne, hogy mindezt a korrektornak tulajdonítsuk, tehát annak a személynek, aki a másolást követően rendszerint végigjavította a kéziratot. E beavatkozások mértéke azonban meghaladja a korabeli hivatásos firenzei korrektorok szokásos, gyakran alig észrevehető műveleteit. Ugyanakkor ennek az emendátornak van még egy sajátossága: a görögnyelvűség. Elárulja ezt az „ὠραῖον”-rövidítés (egy szép helyet jelölve); két „γνώμα”-utalás; az „ἄκμή” (‘tetőfok’, ‘virágkor’) görög szó értelmezése; valamint számos görög nota-jelzés, a „σημείωσαι” (‘jegyezd meg’) rövidítése, ami a legkevésbé sem jellemző a firenzei korrektorokra. Emendátorunk otthonosan mozgott tehát a görög kézíratos gyakorlat világában, könnyedén használta annak paratextusait. (2. tábló)

⁸ BUTRICA 1989, 211. A kódexben található művek szöveg hagyományának részleteihez lásd az előző jegyzetben hivatkozott kódexleírást.

2. tabló: Bécs, ÖNB, Cod. 224, a görög kéziratosság jelzései

A kézirat, mielőtt a királyi könyvtárba került volna, Handó György kalocsai érsek és kincstartó tulajdonában volt, mivel Mátyás címere alatt az ő címere található.⁹ Valószínűleg Handó nagy, 1469-re datálható, 300 kódexes firenzei megrendeléséhez tartozhatott. Fontos megjegyezni, hogy a kódex ekkoriban, feltehetően e megrendelés nyomán keletkezett. Friss darabról van tehát szó, nem pedig olyan kézitról, amelynek esetleg korábbi tulajdonosa is volt. Ez azért lényeges, mert biztonsággal kizárhatjuk azt az eshetőséget, hogy az emendációk egy Handót megelőző, korábbi possessornak volnának tulajdoníthatók.

Bécs, ÖNB, Cod. 259

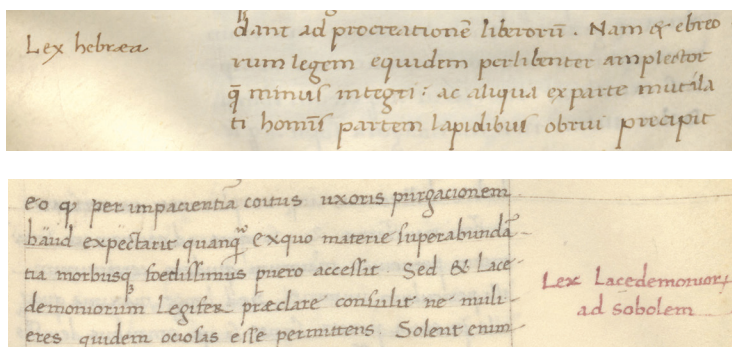
Vegyünk egy másik corvinát! Ez a kódex a 6. század elején elhunyt újplatonikus filozófus, Aeneas Gazaus *Theophrastus* című dialógusát és Lactantius *Institutiones*ének epitomáját, annak is néhány fejezetét tartalmazza. Míg az előző kódex Firenzében, addig ez Ferrarában keletkezett 1451-ben Guarino Veronese diákjainak körében, közös munka eredményeként, eredetileg a ciprusi eredetű

⁹ Pócs 2016, 335. Nr. 18.

Podocataro család számára. Nem kizárt, hogy Janus Pannoniuson keresztül került Magyarországra.¹⁰

A kötetet baleset érthette, ugyanis tartalomjegyzéke szerint eredetileg több művet tartalmazott. Az egyik, a kódexből jelenleg hiányzó tételt, Pseudo-Augustinus *De spiritu et anima* című művét megtaláljuk az ún. Surriano-kódexben (OSZK, Cod. Lat. 371.). Ezt a kódexet Antonio Surriano velencei követ készítette 1512 és 1516 között Budán, egyfajta válogatásként a királyi könyvtár figyelemre méltóbb darabjaiból.¹¹ Különös értékét az adja, hogy azóta elveszett kódexek szövegét őrizte meg. Így – feltehetőleg – az Aeneas Gaza-eus-corvina elveszett tartalmának egy részét is.

Hogy az Aeneas Gaza-eus-kódex valóban széteshetett, és darabjai elvesztek, tanúsítja a kötetben található két szövegrész találkozási pontja. Itt ugyanis pótlást találunk. A két mű, a *Theophrastus* és a Lactantius-epitomé eredetileg ugyanis a kódex elején és végén volt található, s a jelen szituáció alapján úgy tűnik, hogy nem ívfüzetvégen végződött az egyik, és nem ívfüzetkezdetnél kezdődött a másik. Ezért az érintett szövegrészeket újra kellett másolni ahhoz, hogy a két, eredetileg nem egymás után következő egységből ismét ép kódexet tudjanak létrehozni. (3. tábló)

3. tábló: Bécs, ÖNB, Cod. 259, 20v, 21r (részletek)

A pótlás külleme jól láthatóan eltér az eredetitől. Egyértelműen más az írás – még akkor is, ha a pótlás készítője megpróbálta utánozni a scriptorét. Ez a kéz minden kétséget kizáróan megegyezik a Catullus–Tibullus–Propertius-corvina emendátorának kezével. (5. tábló)

¹⁰ Friss, részletes leírását lásd a *Die Wiener Corvinen* elektronikus kiadásban: <https://digi-doc.onb.ac.at/fedora/objects/o:crv.cod-259/methods/sdef:TEI/get> (Megtekintés: 2026. március 4.), valamint a *Supplementum Corvianum*-sorozat bécsi katalóguskötetében (előkészületben).

¹¹ FÖLDESI (szerk.), *Csillag a holló árnyékában*, 2008, 218–219., Kat. 45 (Földesi Ferenc).

Egy firenzei és egy ferrarai kódexről van tehát szó, amelyben ugyanaz a személy működött. Hol találkozhattak? Megoldást – ezen a ponton – a pergamen kínál, ugyanis azt a típust képviseli, amelyet megfigyeléseink szerint a hazai elit írásbeliség használt a 15. század derekán és második felében, beleértve a királyi könyvtárat is.¹² A pergamen tehát Magyarország felé mutat.

ÖNB, Cod. 76

Vegyünk egy újabb kódexet! A Statius-korpusz újfent Firenzében keletkezett az 1460-as években. A kutatás Zrednai (Vitéz) János könyvtára kapcsán foglalkozott vele, Csapodiné Gárdonyi Klára az ő könyvei között regisztrálta.¹³ S tette ezt azon az alapon, hogy véleménye szerint a főpap saját kezű bejegyzései találhatóak meg benne. Ha összehasonlítjuk a bejegyzések írásképét, akkor egyértelműen látható, hogy a bejegyző megegyezik azzal, aki a két korábbi kódexünkbe is beavatkozott. Ez a kéz pedig nem Zrednai (Vitéz) Jánosé. (4. tábló)

4. tábló: Bécs, ÖNB, Cod. 76 (részletek); emendációk

A Statius-kódexben is elsősorban emendációkról beszélhetünk. A margón eszközölt betoldások mellett emendátorunk itt is követi korábbi gyakorlatát: kivakarja a betűket és a szótagokat, a szövegtestben úgy javít.

A fenti megállapításokat összegezve azt kell feltételeznünk, hogy ez a három kódex egyetlen gyűjtőkatlanban találkozott, nem máshol, mint a budai királyi könyvtárban; s az ismeretlen emendátornak ott lehetett alkalma beavatkozásait

¹² A Magyarországon használt elitpergamenhez: ZSUPÁN 2010; ZSUPÁN 2020a.

¹³ CSAPODI-GÁRDONYI 1984, 136–137. Nr. 100.

elvégezni. (Tudniillik mind Janus, mind pedig Handó kódexei nagy arányban bekerültek a királyi gyűjteménybe.)

Ezen a ponton fontos ismételtén hangsúlyoznunk, hogy a reprezentatív, küllemileg is egységes királyi könyvtárat csupán Mátyás uralkodásának legutolsó éveiben kezdték el kialakítani, akkor azonban tudatosan és koncepciózusan. Ám a munka éppen csak elkezdődhetett, s a király 1490-es halála máris véget vetett a kibontakozásnak. A már újrakötött és címerrel ellátott corvinákon kívül számos tudatosan begyűjtött, a kánonba tartalmilag és külsőleg is illő kódex várta az egységesítést, amire már soha nem kerülhetett sor.¹⁴ Akár a Statius-kódex is egy lehetett közülük, címertelensége – értsd: nincs benne Mátyás-címer, ami az egyik legfőbb corvinaismérv – nem zárja ki, hogy jelen volt a királyi könyvtárban Budán.¹⁵

Ismeretlen bejegyzőnk szövegek rendbetételén, helyreállításán, hiányzó szövegek pótlásán munkálkodott. Ez a tevékenység önmagát éppen a könyvtár tudatos létrehozásának időszakára, az 1480-as évek végére datálja. Az írás azonban nem enged meg szűkebb datálást, ugyanis a bejegyző jól érzékelhetően megpróbálta követni az emendálandó kódexek írásképét, a század derekának jellegzetes humanista könyvírását. Ezért írását csak tág időhatárok között tudjuk elhelyezni: 1470 és 1500 közé.

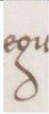
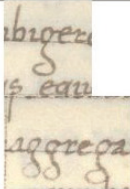
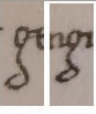

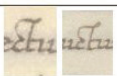

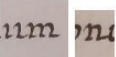

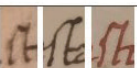

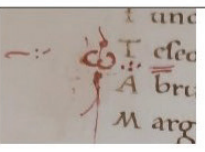
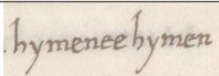
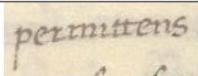
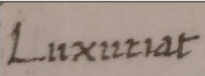
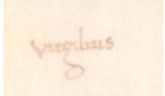
Az írás sajátosságai

Az írásnak azonban – minden igazodási szándék ellenére – mégis vannak önálló jellegzetességei: a „que” rövidítés, amelynek „e”-je sokszor a lenyúló száron mélyen lent található; a „ct” ligatúra, amely hullámvonallal kapcsolódik; az „st” betűkapcsolat a felül találkozó szárakkal; valamint a „g”, melynek alsó szára hullámvonallal indul, és lendületes körben végződik. Nagyon tipikusak a függőleges betűszárak talpacskái (főként az „m”-ek, „n”-ek), amelyek élesen, 90 fokban szövegben megtörve hajlanak jobbra. De jellemző az írás középső sávjának keskeny volta, a betűk sűrűsége, a jobbra dőlés, a kissé felfelé tartó sorvezetés, tehát a teljes ductus. A „ct” ligatúra és az „st” betűkapcsolat formája egyébként olyan árnyalatnyi jelek, amelyek inkább az évszázad utolsó évtizedeibe vezetnek.¹⁶ (5. tábló)

¹⁴ Lásd az 2. jegyzetben hivatkozott irodalmat.

¹⁵ Feltételezésünk a kódex korábban vélt provenienciáját is megbolygatja, ám erre a problémára jelen tanulmány keretei között nincs alkalmunk kitérni.

¹⁶ Ugyanezt sugallja néhány, a század végi cancellerescára emlékeztető „a” is.

	ÖNB, Cod. 224	ÖNB, Cod. 259	ÖNB, Cod. 76
g			
et			
-que			
ct			
rövidítés			
megtört talpú n, m			
st			
Q			
ὠραϊον- jel			
ductus			
Virgilius			

5. tábló: Az emendator írásának jellegzetes elemei

Ezen a ponton meg is állhatnánk, hiszen bárhogy is: egy felkészült filológus alakja körvonalazódott, aki a királyi könyvtár kódexein munkálkodott.

A Naldi-corvina

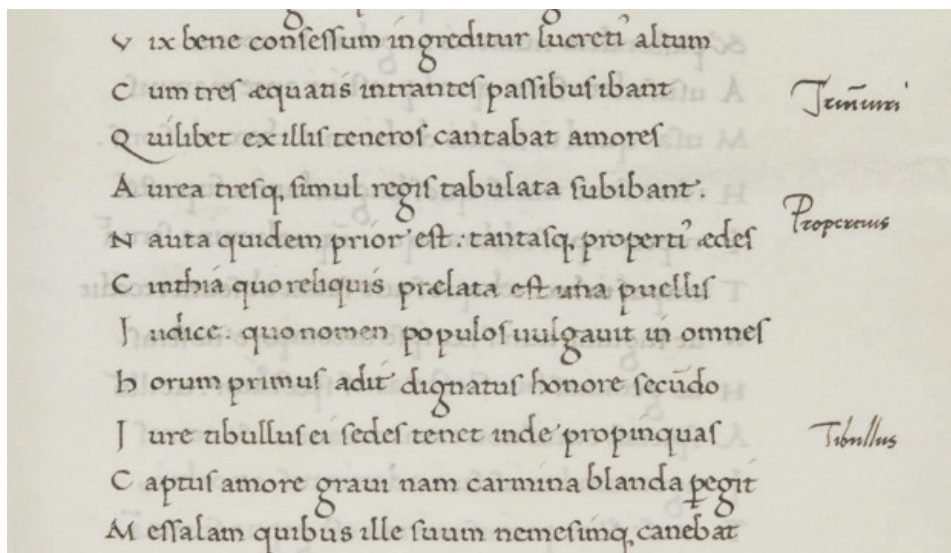
De induljunk most el egy másik irányból! Naldo Naldi *A fenséges könyvtár dícsérete* című, fentebb hivatkozott művét egyetlen kódex tartotta fenn, a fennmaradt Corvina könyvtár egyik legértékesebb darabja. A dískódex Firenzében készült, Attavante műhelyében, az 1480-as évek végén, a már említett tudatos és szisztematikus budai könyvtárépítés alkalmából.¹⁷

A programadó mű azt a kánont mutatja be, amelyet Mátyás könyvtárának követnie kellett. S emellett az egyetlen olyan kortárs alkotás, amely valamiféle fogalmat enged alkotni a királyi könyvtárról és annak tartalmáról. Éppen ezért mindig is kitüntetett figyelem övezte. Kutatását alapvetően kétféle megközelítés jellemzi: a szó szerinti olvasat, amikor katalógusként tekintenek rá, és állományrekonstrukcióhoz használják, a másik megközelítés pedig az eszmei könyvtár foglatatát látja benne, amelynek nem igazán van köze a konkrét valószínűséghez. A közelmúltban kínáltunk egy új olvasatot is, miszerint e négy könyvből álló epikus mű uralkodólaudációba ágyazott könyvtár-laudáció, amelyben a könyvtár a sapientia/prudentia uralkodói erényének szimbóluma és kibontása. Egyben királytükör, és politikaelméleti olvasatot is megenged: a könyvtár annak az irodalomnak a foglalatát, amelyre a királynak a helyes uralkodáshoz van szüksége. Legfőbb poétikai eszköze az allegória, amelynek jegyében nem könyvek érkeznek Budára, a bölcsesség szentélyébe, hanem maguk a szerzők jönnek egymás után, ugyanúgy, mint az Apollóntól származó isteni jóslatok a delphoi Pythiához.¹⁸

Ahhoz, hogy ezt az allegóriát egyértelműen katalógusként értelmezték, valamelyest hozzájárulhatott, hogy margóin az érkező szerzők neve sorakozik. Ez a vizuális összhatás eleve sugallta a listaszerűséget. Első pillantásra e nevek a kódex szerves részének tűnnek, mintha eleve így született volna meg a szöveg. Olyannyira, hogy a bejegyzésekkel eddig még senki sem foglalkozott. Ha azonban alaposabban megszemléljük őket, akkor látható, hogy nem a scriptor kezétől származnak. (6. *tabló*)

¹⁷ Toruń, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, Cod. Lat. 107.

¹⁸ Átfogóan, a tárgyhoz teljes szakirodalmi áttekintéssel: ZSUPÁN 2024a, 47–67.

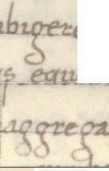

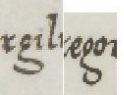

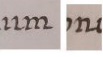
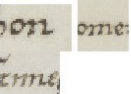

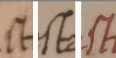

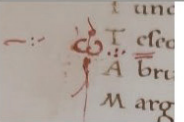
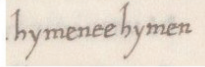
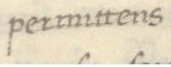
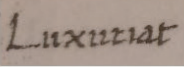
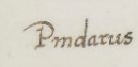
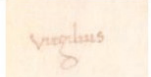

6. *tabló*: Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, Cod. Lat. 107, 39r (részlet)

Emellett pedig határozottan emlékeztetnek az imént bemutatott bejegyző-kézre: a ductus, a betűk sűrűsége, a középmező szélessége, arányai mindenképpen. De van egy-két eltérés is. Ez önmagában nem baj, az írás műveletének eltérő helyzete, célja, a választott írástípus – miként látni fogjuk – ennél nagyobb eltéréseket is megenged. A Naldi-corvina margóin látható írás bizonyos pontokon kalligrafikusabb, mint amit az emendációk esetében láttunk. (7. *tabló*)

T. Lucretius	Homerus	Herodotus	Politianus	II. Tabul
Theophrastus	Demosthenes	Thucydides	Ovidius	Plautus
Theophrastus	Salustius	Horatius	Val. flavius	Xenophon
Lucanus	Statius	Macrobius	Ptolemeus	Terentius
An. Seneca	Diodorus	Iuuenalis	M. Varro	M. T. Cato

7. *tabló*: a) Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, Cod. Lat. 107, válogatás a margón feltüntetett szerzőnevek közül

	ÖNB, Cod. 224	ÖNB, Cod. 259	ÖNB, Cod. 76	Toruń, KK, Cod. Lat. 107
g				
et				
-que				
ct				
rövidítés				
megtört talpú n, m				
st				
Q				
ὀρθογώνιον-jel				
ductus				
Virgilius				

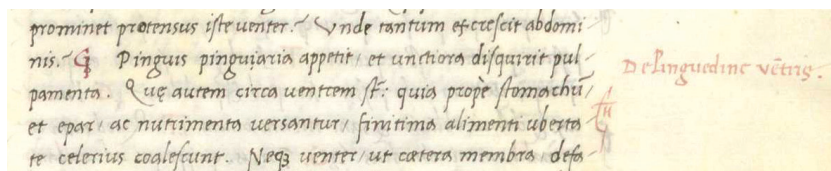
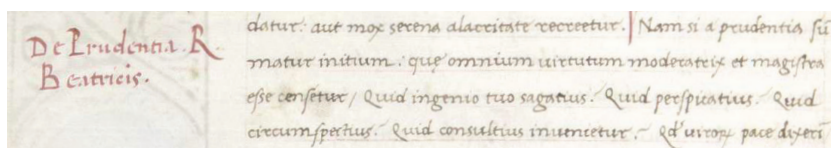
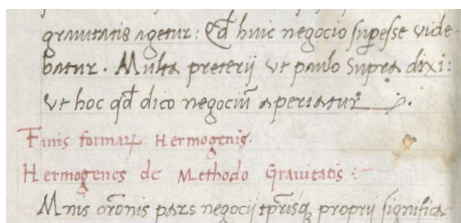
7. tábló: b) ÖNB, Cod. 224, 259, 76 és a Naldi-corvina bejegyzései – összehasonlítás

Mégis a Naldi-corvinában található változat tette lehetővé, hogy a bejegyző személyére határozott javaslatot tegyünk. Vagy óvatosabban így is fogalmazhatnánk: a Naldi-corvinában látható bejegyzőre határozott javaslatot tudunk tenni: Antonio Bonfiniről van szó.

Bonfini-autográfok

Bonfini sokrétű szolgálatait, amelyet a budai udvari kultúrának s általában a magyar kultúrának tett, jól ismerjük.¹⁹ Nem tudtuk azonban, hogy bármilyen módon is beavatkozott volna a királyi könyvtár azon kódexeibe, amelyek nem a sajátjai voltak.²⁰ 1486-ban a magyar udvarba érkezve könyvajándékokat hozott a királyi családnak, saját műveit és fordításait. Kulcsár Péter bizonyította, hogy a fennmaradt Bonfini-ajándékkódexek közül a *Symposion*-corvina a benne található Hermogenés-fordítástörredékkel (OSZK, Cod. Lat. 421.) teljes egészében autográf, és autográfnek tekintette a salzburgi Héródianos-corvina (UBS, Cod. Lat. M. II. 135.) vörös paratextusait is.²¹

Ha összehasonlítjuk a Kulcsár által azonosított Bonfini-autográfokat, azt találjuk, hogy ezek írásképe jelentősen eltér egymástól. Ez különösen a főszövegre igaz, ugyanis a vörös paratextusok mindhárom kéziratban hasonlítanak. (8. tábló)

8. tábló: Budapest, OSZK, Cod. Lat. 421. (részletek)

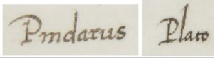
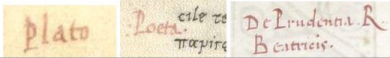
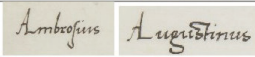
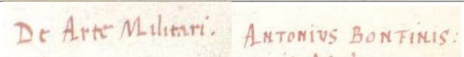
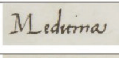

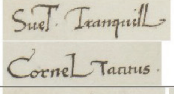
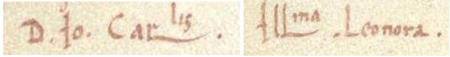
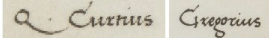

¹⁹ E tekintetben elsősorban Kulcsár Péter munkásságát kell kiemelnünk. PAJORIN Klára (1981) eszmétörténeti szempontból vizsgálta a *Symposion*t, BOLONYAI Gábor Bonfini görögről készített fordításaival foglalkozott behatóan (pl. 2008, 2012), s Gábor Sámuellel együtt a *Symposion* görög nyelvű idézeteit vizsgálta (BOLONYAI, GÁBOR 2018), míg a humanista portréját legújabban KUFFART Hajnalka (2024) gazdagította új források segítségével.

²⁰ Az általa fordított Philostratos-művekből készült díszkódexben játszott szerepéhez legújabban: ZSUPÁN 2024b.

²¹ KULCSÁR 1995, 227–236.

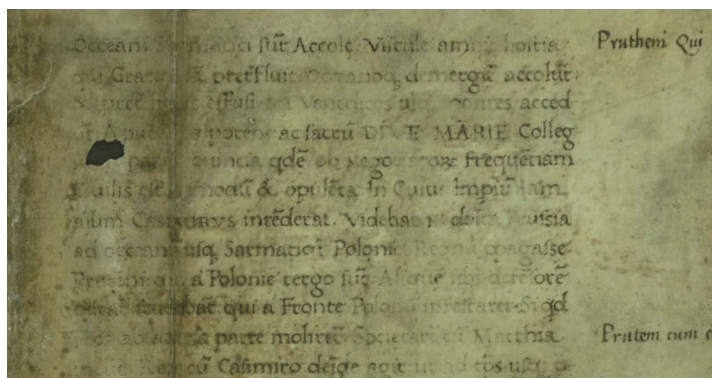
A paleográfia ismeri a poligráfia (polygraphism) jelenségét, amely azt fedti, hogy egy-egy professzionális másoló két vagy több írástípus használatára képes.²² A másolók eme adottsága rendkívüli kihívás elé állítja a kutatót, hiszen a helyes attribúcióhoz eltérő írásképek rejtett azonosságainak felismerésére van szükség. Jóllehet Bonfini nem volt hivatásos scriptor, az autográfjaiban megfigyelt változatosság leginkább a poligráfia fogalmával írható le. A *Symposiont* ugyanis humanista könyvirással kezdí, majd kurzív könyvirásba vált, hogy később újra visszatérjen a könyviráshoz. A *Symposion*-corvinába kötött Hermogenés-töredék pedig ismét másféle írást mutat, egy jóval erőteljesebb kurzív változatot. Bonfini tehát képes volt több regiszter használatára. Egyenetlenségei, a váltás két regiszter között egyazon művön belül – valószínűleg akaratlanul „csúszott át” kurzív írásba – éppen annak tudható be, hogy nem volt professzionális másoló.

A fentieknek megfelelően nem találunk olyan változatot Bonfini eddig tárgyalt autográfjai között, amelyek pontosan, egy az egyben megfelelnek a Naldi-corvina margóin sorakozó szerzőnevek írásképeinek. Ezek ugyanis újfent egy másik típust képviselnek: a díszkódex margóin gondos, ünnepélyes írást láthatunk, amely leginkább humanista könyvirásként nevezhető meg helyenként kurzív jegyekkel. A kapcsolatot a fenti Bonfini-autográfokkal rejtettebb közös pontok tárják fel. Ilyen közös jellegzetességként formáz a maiusculák második függőleges betűszára rendszerint „L” betűt (pl. „A”, „M”). A „P” esetében többnyire ugyanezt látjuk, de a betűnek mindenképpen határozott talpa van. Jellemző, hogy ha „l” után rövidül a szó, a rövidítés újra „L”-ben testesül meg. Szintén nagyon apró, ám árulkodó közös elem, hogy a „C” és a „G” felső ívének vége egy kis felfelé hajló szarvacskát kap. (9. tábló)

	Toruń, WBP – KK, Cod. Lat. 107	Budapest, OSZK, Cod. Lat. 421.
P		
A (L)		
M (L)		
L (rövidítés)		
C, G		

9. tábló: A Naldi-corvina bejegyzései és Bonfini-autográfok

²² Köszönöm Szovák Kornél vonatkozó megjegyzését a Moravcsik Gyula Emléknapon (2025. 12. 12.), ahol a tárgy első megközelítése előadás formájában elhangzott.

10. *tabló*: Bonfini magyar történelmének eredeti kézírata, töredék, Budapest, OSZK, Cod. Lat. 542., 1v (részlet)

Gondolatmenetünk óhatatlanul bevon egy további kéziratot is a tanulmányban tárgyalt darabok közé. Közismert, hogy Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* című nagy művének királyi példányából csupán néhány töredék maradt fenn.²³ Egyikük margóján két egykorú bejegyzés olvasható. Mindkettő a szöveg tartalmára vonatkozik, s azt emeli ki, hogy a kérdéses szövegrészben a poroszokról van szó (OSZK, Cod. Lat. 542, 1v). A kontextus egyébként Ulászló és Mátyás olmützi béketárgyalása 1479-ben (RUD IV.5.225). A fenti íráselemzés segítségével, különösen pedig a Naldi-corvina bejegyzéseinek Bonfinihez való kötése révén a bejegyzőt ebben az esetben is Antonio Bonfinivel azonosíthatjuk. A Naldi-corvina és a *Decades*-töredék bejegyzései azért is hasonlíthatnak egymásra, mert szerepük, helyzetük azonos: mindkét esetben gondos királyi tisztázatot egészítenek ki. Bonfini, a szerző, ezek szerint maga is részt vett a királyi példány véglegesítésének folyamatában, vállalva az ultima manusért felelős emendator/korrektor szerepét. (10. *tabló*)

Ezen a ponton kérdésünk a következő: biztonsággal azonosíthatjuk-e a három korábbi corvinában megismert emendátort is Bonfinivel? Nagyon sok minden szól emellett. Láttuk, hogy egy kéznek lehetnek különböző változatai. Az ismert Bonfini-autográfok első pillantásra mind jelentősen különböznek egymástól. Miként említettük, ennek oka sokféle lehet. Példáinkban különböznek a választott írástípusok (könyvírás vagy kurzív könyvírás), s valamennyi írás közös sajátossága – s ebben különböznek a bemutatott emendációktól –, hogy Bonfini ezekben nem próbál más írásképhez igazodni, hanem – úgymond – a sajátját írja.

Ugyanakkor számos olyan elemet találunk ezekben az egymástól is olyannyira különböző írásmintákban, amelyek mégiscsak összekötik őket, és kapcso-

²³ ZSUPÁN (szerk.), „Az ország díszére”, 2020, 346–347., Kat. G3–G4 (Földesi Ferenc).

latot teremtenek az emendációk szigorúbb, fegyelmezettebb írásának elemeivel is. Valójában az történik, hogy ugyanazok az elemek oldottabb, kevésbé kötött formában jelennek meg. Csupán néhány, nagyon jellemző sajátosságot emelünk ki: „L” használata minuscülakörnyezetben; csaknem vízszintesen elnyújtott szárú „R”-ek; a már jól ismert, „megtört” talpú „m”-ek; a „que” rövidítés; a „ct” ligatúra; az „st” ligatúra. S nagyon határozott, közös sajátosság a görög kézíratos jelek használata valamennyi tárgyalt szövegünkben, különös tekintettel a görög „nota”-jelre. (11. tábló)

	ÖNB, Cod. 224	ÖNB, Cod. 259	ÖNB, Cod. 76	OSZK, Cod. Lat. 421.
maiuscula L minuscula környezetben				
R				
megtört talpú n, m				
-que				
g				
st				
G				
P				
Q				
ductus				
ση(μείωσαι) [görög nota-jel]				

11. tábló: ÖNB, Cod. 224, 259, 76 emendációi és Bonfini-autográfok – összehasonlítás

Hajlunk rá, hogy elfogadjuk: az emendációk is Bonfininek tulajdoníthatók. Bonfini ráadásul akkor működött a magyar királyi udvarban, az 1480-as évek végén, amikor a könyvtár kialakítása éppen zajlott. És valóban, teljességgel logikus, hogy részt vehetett a szövegek rendbetételében. Két dolog szól még mellette: egyfelől a görög nyelv és kézíratos gyakorlat ismerete. Közismert, hogy tudott görögül, hiszen ő fordította le Philostratos műveit görögül latinra, Hermogenés és Héródianos-fordítását pedig ajándékba hozta Mátyásnak. A görög nota-jel, amelyet a Catullus–Tibullus–Propertius-corvinában megismertünk, lépten-nyomon feltűnik Bonfini autográf saját műveiben is. Előszeretettel használta ezeket. A másik elem pedig a hozzáférés a királyi állományhoz. Ahhoz, hogy valaki emendálhassa a királyi kódexeket, magas szinten bejáratosnak kellett lennie a gyűjteménybe, sőt még talán külön megbízással is kellett rendelkeznie, hogy ilyen jellegű tevékenységet végezhesen az állomány darabjain.

Bárhogy is van, ez a fajta filológiai/textológiai tevékenység arra világít rá, ami a korábbi kutatások során, említettük, még soha nem merült fel: a királyi könyvtár tudatos kialakítása az 1480-as évek végén nem csupán küllemi egységesítéssel, szépítéssel járt, kellett hogy járjon, hanem a szövegek rendbetételével is. Bonfini ebben az egyik legalkalmasabb munkatárs lehetett.²⁴

Hivatkozott irodalom

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien

RUD = Rerum Ungaricarum Decades

UBS = Universitätsbibliothek, Salzburg

BOLONYAI 2008 – BOLONYAI Gábor, *Philostratos szofistái – Bonfini fordításában = Oratoris officium, Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*, szerk. Déri Balázs, Bp., ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, L'Harmattan, 2008, 47–58.

BOLONYAI 2011 – BOLONYAI, Gábor, *Taddeo Ugoletto's Marginal Notes on his Brand-new Crastonus Dictionary = Matthias Corvinus und seine Zeit, Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel*, hg. Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, Ioan-Aurel Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Alexandru Simon, Wien, Ös-

²⁴ Bonfini emendátori kezét számos más corvinában és egyéb kódexben is azonosítottuk, ezekre azonban egy nagyobb tanulmány keretei között kívánunk kitérni.

- terreichische Akademie der Wissenschaften, 2011 (ÖAW Phil.-hist. Klasse, Denkschriften, 409, Veröff. zur Byzanzforschung, 27), 119–154
- BOLONYAI 2012 – BOLONYAI Gábor, *Bonfini Héródiánoszfordításáról* = *Magyar Könyvszemle*, 128(2012), 190–211.
- BOLONYAI, GÁBOR 2018 – BOLONYAI Gábor, GÁBOR Sámuel, *Bonfini autográf görög nyelvű idézetei a Symposionban* = *Antik Tanulmányok*, 62(2018), 179–209. <https://doi.org/10.1556/092.2018.62.2.3>
- BUTRICA 1989 – BUTRICA, James J., *The New Teubner Tibullus – Georg Luck, Albi Tibulli Aliorumque Carmina, (Bibl. Teubneriana.) Pp. xxxvii + 117. Stuttgart: Teubner, 1988. DM 52 (paper, DM 29) = Classical Review*, 39(1989/2), 211–212. <https://doi.org/10.1017/S0009840X00271436>
- CSAPODI-GÁRDONYI 1984 – CSAPODI-GÁRDONYI, Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Bp., Akadémiai, 1984.
- FÖLDESI (szerk.), *Csillag a holló árnyékában*, 2008 – *Csillag a holló árnyékában, Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2008. március 14 – június 15.*, szerk. Földesi Ferenc, Bp., OSZK, 2008.
- KUFFART 2024 – KUFFART Hajnalka, *Élet Beatrix királyné esztergomi udvarában* = „Királyi házunk népe”, *Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén*, szerk., Neumann Tibor, Bp., HUN-REN BTK Történettudományi Kutatóintézet, 2024, 237–329.
- KULCSÁR 1995 – KULCSÁR Péter, *Bonfini-kéziratok* = *Magyar Könyvszemle*, 111(1995), 213–237.
- PAJORIN 1981 – PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja* = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 85(1981), 511–534.
- PÓCS 2016 – PÓCS Dániel, *Handó György könyvtára* = *Ars Hungarica*, 42(2016/4), 309–338.
- ZSUPÁN 2010 – ZSUPÁN Edina, *A Beatrix-psalterium geneziséhez* = *Művészettörténeti Értesítő*, 59(2010), 233–260. <https://doi.org/10.1556/MuvtErt.59.2010.2.4>
- ZSUPÁN 2019 – ZSUPÁN Edina, *A Corvina Könyvtár budai műhelye*, *Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának eredményei = Századok*, 153(2019), 997–1036.
- ZSUPÁN 2020a – ZSUPÁN Edina, *A budai műhely* = „Az ország díszére”, *A Corvina könyvtár budai műhelye, Kiállítási katalógus*, szerk. Zsupán Edina, Bp., OSZK, 2020, 25–67.
- ZSUPÁN 2020b – ZSUPÁN Edina, *A Corvina könyvtár budai scriptorai* = „Mestereknek gyengyének”, *Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*, szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes, Bp., OSZK, 2020, 125–137.

ZSUPÁN 2024a – ZSUPÁN Edina, *Laudatio principis, A wolfenbütteli corvinák*, Bp., HUN-REN BTK, Irodalomtudományi Intézet, 2024 (Humanizmus és reformáció, 42).

ZSUPÁN 2024b – ZSUPÁN Edina, *A Philostratus-corvina, Kísérőtanulmány a facsimile kiadáshoz = The Philostratus Corvina, Accompanying Study to the Facsimile Edition*, Bp., MNMKK OSZK, 2024.

ZSUPÁN (szerk.), „Az ország díszeré”, 2020 – „Az ország díszeré”, *A Corvina könyvtár budai műhelye, Kiállítási katalógus*, szerk. Zsupán Edina, Bp., OSZK, 2020.